

ZONNEBURG EN MANENBURG

Van de 16e eeuwse bolwerken, die Utrecht eertijds bezat, zijn er nog drie gedeeltelijk overgebleven, namelijk Zonnenburg, Manenburg en Sterrenburg. Zonnenburg is gebouwd in de jaren 1551 en 1552. Manenburg volgde in 1553, terwijl weer een jaar later Sterrenburg verrees.

De stadsarchitect Willem van Noort ontwierp deze bolwerken. Hij maakte daarbij gebruik van de principia der Italiaanse vestingbouwkunde. Uit Italië zijn twee bouwsystemen bekend, doorgaans aangeduid als het oude en het nieuwe Italiaanse stelsel. De Utrechtse bolwerken zijn gebouwd volgens het oude stelsel. Dit kent kleine bolwerken, die niet onmiddellijk naast elkaar liggen maar hier en daar de stadsmuur onderbreken. Ze zijn vijfhoekig met stompe punten.

In het maandblad Oud-Utrecht, 16e jaargang no. 7 (juli 1941), hebben de heren W. H. Schukking en dr. G. C. Labouchere een uitvoerige beschrijving van Zonnenburg gegeven. Aangezien niet ieder deze publicatie bij de hand heeft, willen wij er enkele gedeelten aan ontlenen, die tevens ter toelichting dienen van de hierbij geplaatste tekening.

„In elke flank treffen we een dubbele gemetselde kazemat in twee verdiepingen aan, alle door zware gewelven overdekt. De toegangen of poternes (ook bij Manenburg nog aanwezig), uiteraard aan de achterzijde van het bolwerk, zijn met tongewelven overkluisd en bestaan uit:

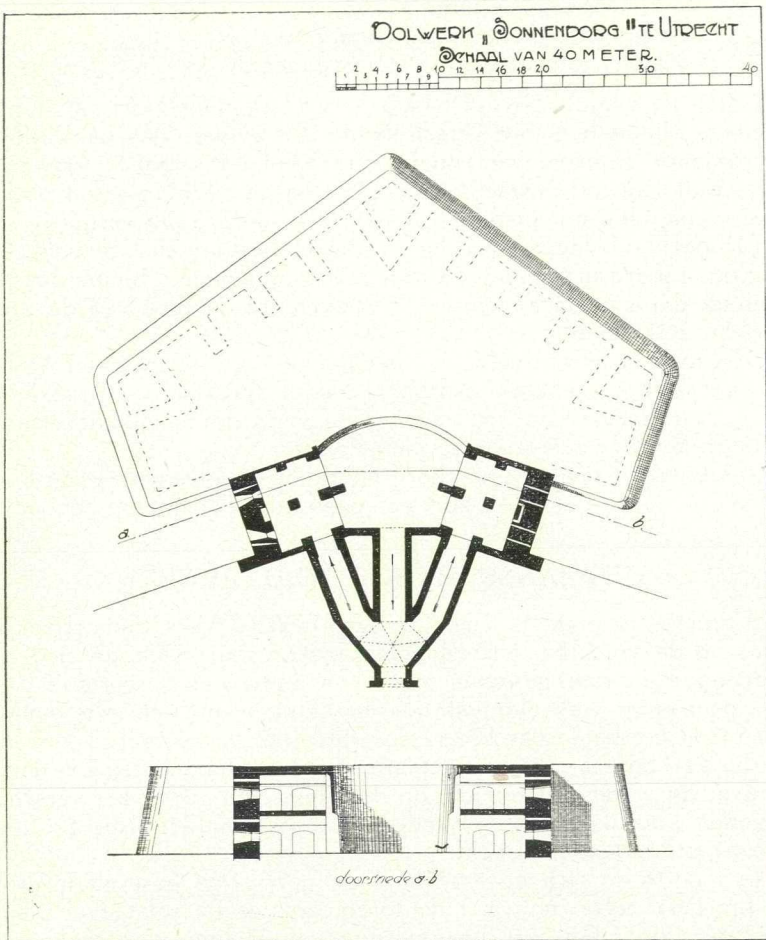
een midden-poterne, afdalend naar een geheel ommuurde, trapeziumvormige binnenplaats, van waaruit de vier beneden-kazematten te bereiken zijn en

twee zijpoternes, elk naar een paar boven-kazematten.

De poternes komen aan de stadszijde samen in een portaal, gedekt met een zesdelig ribgewelf; de ribben van dat gewelf zijn rechthoekig van doorsnede en rusten op knolvormige kraagstenen.

De frontmuren van de kazematten zijn 2 à 2.50 meter dik (bij Sterrenburg, waarvan slechts de zuidoostelijke helft van 't bastion met de kazematten en het daarop in 1564 gebouwde huisje, doch zonder de poternes over is, zelfs nog zwaarder). In deze muren zijn per kazemat naar alle waarschijnlijkheid aanwezig geweest: één schietgat voor kanon- en één daarnaast voor musketvuur, benevens twee smalle rookgaten erboven. Van achteren waren de kazematten open.

Voorts is aangegeven, hoe de bekledingsmuren der facen en flanken van het bastion versterkt waren, namelijk door contreforten of steunberen, welke vermoedelijk gemetselde bogen droegen, die de functie van aardbogen vervulden (besparing van metselwerk). Bij de opgraving van 1854 van een deel van de overblijfselen van

het toen reeds in het plantsoen bedolven bolwerk Sterrenburg, in verband met de verbreding van de singelgracht op de zuidwestelijke hoek der stad, zijn restanten van bedoelde contreforten te voorschijn gekomen. Met stippellijnen zijn ze in de tekening ingeschetst. (Op de tekening is duidelijkheidshalve de op het bastion gebouwde sterrewacht, met onderbouw, tegen de kazematten van de rechterflank weggelaten. Boven de flanken van Manenborg bevinden zich twee huisjes; het zuidwestelijke dagtekt uit de tijd van de oorspronkelijke bouw, het noordelijke is van 1564)."

Zonnenburg prijkte na zijn voltooiing met een gevelsteen, waarop een vergulde, vlammeende zon voorkwam, met dit onderschrift:

Sonnenborgh is mine naem,
Anno XV.LII was ick volmaeckt,
teghen den vianden aldus bequaem.

Tegen de vijanden is het bastion overigens nooit gebruikt. Reeds in 1587. Nadat het voor verschillende doeleinden was gebezigd in de volgende eeuwen, heeft men er in 1853 op initiatief van prof. Buys Ballot de Sterrewacht en het Meteorologisch Instituut gevestigd; laatstgenoemde instelling is in 1896 naar De Bilt verhuisd.

Ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan der Sterrewacht op Zonnenburg in 1953 is een geschrift uitgekomen, „Sonnenborgh” getiteld, dat tal van bijzonderheden over het gebouw van de Sterrewacht zelf bevat.

Ofschoon de bovenbouw van het bolwerk de oorspronkelijke bedoeling minder duidelijk zichtbaar maakt, spreken de vrijgebleven muren van het bastion nog zeer tot de verbeelding van de wandelaars op het lage pad langs het singelwater.

Daarentegen heeft Manenborg vooral in de gerestaureerde huisjes aan de noord-oostelijke kant een passender bebouwing gehouden.
de J.

HET JANSKERKHOF TE UTRECHT.

Wanneer men thans, met andere wachtenden samengeperst, staat op de vluchtheuvels van het Janskerkhof, en langs zich ziet voortjagen die onafgebroken reeks van bussen en auto's dan moet men over enige verbeeldingskracht beschikken om zich in te denken hoe tot in het begin der 17de eeuw ditzelfde verkeersplein was een vredig kerkhof, met bomen beplant, rondom door sloten begrensd, en over dit water met uitzicht op de tuinen van ver in het verschiert liggende huizen, een stuk vredige natuur temidden van het toen zich al uitbreidende Utrecht.

Van de thans zich daar bevindende gebouwen bestonden alleen de Janskerk zelve, nog met de toren, zonder de westgevel die in 1682 daar door Gijsbert Theuniszoon van Vianen werd gebouwd, zonder het aardige huisje van de hoofdwacht, maar wel in de plaats daarvan de St. Anthoniskapel, en met een aantal sindsdien afgebroken bijgebouwen en de pandhof.

En dan door de bomen heen de achtergevel van het Minrebroedersklooster, dat toenmaals op dit kerkhof nog geen uitgang had. En ten slotte, over de sloot die het kerkhof begrensd, een reeks klaustrale huizen.

Dan komt de hervorming, en hiermede dat typische zich inmengen van de burgerlijke overheid in zaken die tevoren slechts de kerkelijke overheid aangingen. Bijna geluidloos gaat het kerkhof over in verkeersruimte, en het eerste was wel het bouwen van bruggen over de omgrenzingsloot, waarmede het verkeer, zoals dit thans nog loopt, toen reeds zijn weg vond.